

ποια κενά και ποιες αστοχίες του μαρξισμού και των διάφορων μαρξιστικών ρευμάτων εκμεταλλεύεται ο ιστορικός αναθεωρητισμός για να φαίνονται πειστικά τα επιχειρήματά του. Χωρίς να μπορούμε να επεκταθούμε εδώ, υπαινικτικά αναφέρουμε την κυριαρχία του οικονομισμού, την υποτίμηση της καθο-

ριστικής σημασίας του πολιτικού και την αποσύνδεση της προβληματικής της δημοκρατίας από την κομμουνιστική τακτική και στρατηγική. Γιατί το θέμα για το μαρξισμό της εποχής μας δεν είναι τόσο η αποδόμηση των αντίπαλων ρευμάτων όσο η αναμέτρηση και η υπέρβαση των δικών του αδυναμιών. **Τ**

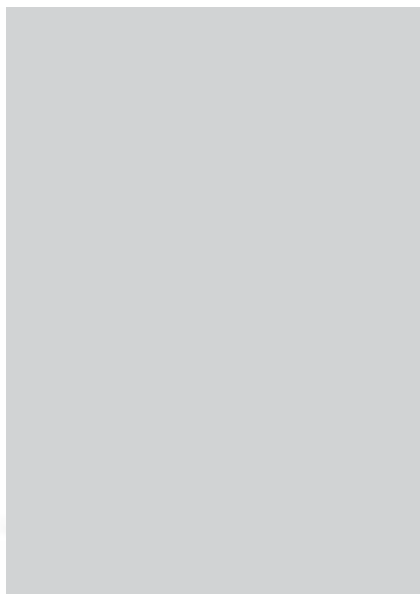
γράφει ο ΓΙΩΡΓΟΣ ΚΡΕΑΣΙΔΗΣ*

Το εθνικό ζήτημα: Από το Μαρξ μέχρι σήμερα του Μισέλ Λεβί

(μτφ. Μαριάννα Τζιαντζή, Αθήνα, Στάχυ, 1993)¹

Το *Εθνικό ζήτημα: Από το Μαρξ μέχρι σήμερα* του Μισέλ Λεβί (Michael Löwy) εκδόθηκε όταν ο εθνικισμός επανεμφανιζόταν δυναμικά, ως συνέπεια της κατάρρευσης του υπαρκτού σοσιαλισμού, τροφοδοτώντας και τις πρώτες πολεμικές συγκρούσεις στην Ευρώπη μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο που διέλυσαν τη Γιουγκοσλαβία. Ο γνωστός στο ελληνικό κοινό συγγραφέας έρχεται να συμβάλει στη σχετική συζήτηση με μια εξαιρετικά χρήσιμη επισκόπηση των μαρξιστικών προσεγγίσεων, καταθέτοντας τις σκέψεις του για το μέλλον του διεθνισμού. Παράλληλα, το βιβλίο θυμίζει ότι θεμελιώδεις πλευρές της μαρξιστικής τοποθέτησης απουσιάζουν από τις σημερινές απαντήσεις.

Τα πέντε κεφάλαια του βιβλίου, δημοσιευμένα παλιότερα ως άρθρα, τα συνοδεύει μια εισαγωγή του συγγραφέα ειδικά για την ελληνική έκδοση, με

αναφορές στην πραγματικότητα μετά την κατάρρευση του «υπαρκτού» το 1989. Επισημαίνει ότι ιστορικά στην Ελλάδα το εθνικό αίσθημα πήρε προδευτική και αντιιμπεριαλιστική μορφή λόγω των ιμπεριαλιστικών επεμβάσεων ήδη από την Επανάσταση του 1821 (Μικρασιατική Εκστρατεία, Κατοχή, Δεκεμβριανά, Εμφύλιος, Χούντα, αμερικανικές βάσεις), αλλά και της κάλυψης από το ΝΑΤΟ της επιθετικότητας της Τουρκίας

1. Το βιβλίο είναι εξαντλημένο, αλλά κατόπιν της ευγενούς παραχώρησης του εκδότη θα διατίθεται ελεύθερα στο site των *Τετραδίων Μαρξισμού* (<http://tetradia-marxismou.gr/>).

στο Κυπριακό. Παράλληλα, διακρίνει το νεότερο κύμα αντιδραστικού εθνικισμού μετά το 1992 και τη σύγχρονη εκδοχή του Μακεδονικού, την πηγή της σημερινής επιρροής ρατσιστικών-φασιστικών αντιλήψεων, ενώ δεν παραλείπει να δηλώσει την αλληλεγγύη του στους συνεπείς αντιεθνικιστές της Αριστεράς.

Στο κεφάλαιο «Ο Μαρξ και ο Ένγκελς κοσμοπολίτες. Το μέλλον των εθνών στον κομμουνισμό», ο συγγραφέας πραγματεύεται τη θέση τους για την αντιμετώπιση του εθνικού ζητήματος σε μια κομμουνιστική κοινωνία. Επισημαίνει πως επικεντρώνονται στην εξαφάνιση των εθνικών διαχωρισμών και αντιθέσεων, *για διαδικασία την οποία ξεκίνησε η αστική τάξη*, αλλά μόνο το προλεταριάτο μπορεί να την ολοκληρώσει, ως τάξη με ιστορικά-παγκόσμια συμφέροντα.

Για τον Λεβί η φράση «οι εργάτες δεν έχουνε πατρίδα» είναι μια ειρωνική αποστροφή. Θεωρεί πιο κοντά στην αντίληψη των Μαρξ-Ένγκελς τη θέση που δεν βλέπει κατάργηση γλωσσικών και εθνικών κοινοτήτων, αλλά των πολιτικών χωρισμών των λαών. Το προλεταριάτο θα κατακτήσει την εξουσία στο εθνικό κράτος, αλλά το μεμονωμένο προλεταριακό εθνικό κράτος θα είναι μεταβατικό στάδιο προς την αταξική και ακρατική κοινωνία.

Ο Ένγκελς, επισημαίνει ο Λεβί, ονομάζει αυτόν τον ανθρωπιστικό αντιεθνικισμό «κοσμοπολιτισμό», με ένα νόημα παρεμφερές με το διεθνισμό, σε διάσταση με το αρνητικό περιεχόμενο που του αποδόθηκε στην περίοδο Στάλιν. Είναι έννοια σε σύγκρουση με τον εγωιστικό κοσμοπολιτισμό του κεφαλαίου, αλλά και τις εθνικιστικές επιρροές στο εργατικό κίνημα. Μετά το επαναστατικό 1848 και την αντοχή των πολυεθνικών αυτοκρατοριών, υποχωρεί ο κοσμοπολιτισμός στη σκέψη τους, μάλλον μπροστά στο φόβο της ιδέας για ένα ηγεμονικό «έθνος-μοντέλο» που θα απορροφήσει τα άλλα.

Στο δεύτερο κεφάλαιο –γραμμένο από κοινού με τον Έντσο Τραβέρσο (Enzo Traverso)– ανασκευάζεται ο ισχυ-

ρισμός του Νίμνι (Nimni), που, αν και δηλώνει μαρξιστής, προσάπτει στον Μαρξ και στον Ένγκελς εξελικτισμό, οικονομικό ντετερμινισμό και ευρωκεντρισμό, επικαλούμενος και τη θεωρία του Ένγκελς για τα «έθνη χωρίς ιστορία», που αυθαίρετα χρεώνεται και στον Μαρξ.

Εδώ τονίζεται πως μπορεί φράσεις των κλασικών να μοιάζουν με απολογία του ιστορικού έργου του καπιταλισμού στην κοινωνική εξέλιξη, στην πραγματικότητα όμως «θεωρούσαν τον καπιταλισμό ως ένα σύστημα που μετατρέπει κάθε οικονομική πρόοδο σε κοινωνική συμφορά» (σ. 35).

Για τα «έθνη χωρίς ιστορία», αυτά που «υποχρεώθηκαν» να φτάσουν στον καπιταλισμό κάτω από ξένο ζυγό, δίχως προϋποθέσεις ανεξαρτησίας (νότιοι Σλάβοι που στήριξαν την αντεπανάσταση το 1848 κ.ά.), ο Λεβί θεωρεί πως ο Ένγκελς «εσωτερικέυσε τις πολιτιστικές προκαταλήψεις της Ευρώπης του 19ου αι., αλλά θα ήταν λάθος να γενικεύσουμε αυτή την τάση» (σ. 46). Εξάλλου ο Μαρξ και ο Ένγκελς, γράφοντας αργότερα για την Ιρλανδία, υιοθετούν τη διχοτόμηση *κυρίαρχα/κυριαρχούμενα έθνη*, επισημαίνοντας ότι ένα έθνος που καταπιέζει ένα άλλο δεν μπορεί να είναι ελεύθερο ούτε μπορεί να φτάσει στη σοσιαλιστική επανάσταση.

Στο κεφάλαιο «Οι μαρξιστές και το εθνικό ζήτημα» αφιετηριακή θέση είναι πως ο Μαρξ δεν επεξεργάστηκε μια συστηματική θεωρία για το έθνος· επισήμανε ότι η πάλη για τις αγορές οξύνει τις εθνικές συγκρούσεις, ότι η εκμετάλλευση των εθνών οξύνει τα εθνικά μίση και ότι ο σοβινισμός χειραγωγεί το προλεταριάτο. Θα συγκρουστεί σταδιακά με τον φιλελεύθερο-δημοκρατικό εθνικισμό του Μαντσίνι (Mancini) και τον εθνικό μηδενισμό του Προυντόν (Proudhon).

Αναφερόμενος στους Λούξεμπουργκ (Luxemburg), Πάνενκουκ (Pannekoek), Τρότσκι (πριν το 1917) και Στράσερ υπογραμμίζει ότι εκφράζουν την αντίθεσή τους στις εθνικές χωριστικές τάσεις στο όνομα του προλεταριακού διεθνισμού.

Ο Τρότσκι αυτής της φάσης κατέχει, σύμφωνα με το συγγραφέα, μια ενδιάμεση θέση, καθώς, αν και είδε στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο ένα ιστορικό όριο για το έθνος-κράτος, διακήρυξε την αυτοδιάθεση ως όρο για μια «ειρήνη μεταξύ των εθνών» ενάντια στην ιμπεριαλιστική «ειρήνη των διπλωματών».

Οι αυστρομαρξιστές και ο Μπάουερ (Bauer), αναφέρει ο Λεβί, εκπροσώπουν την πολιτιστική αυτονομία στην πολυεθνική Αυστροουγγαρία και στην οργάνωση του εργατικού κινήματος, βλέποντας το έθνος ως ζήτημα πολιτισμού, αγνοώντας την πολιτική.

Για το άρθρο του Στάλιν «Ο μαρξισμός και το εθνικό ζήτημα» ο Λεβί θεωρεί δογματική την προσέγγιση ότι πρέπει να συνυπάρχουν, για να οριστεί το έθνος, όλα τα κριτήρια – κοινή γλώσσα, έδαφος, οικονομική ζωή και «ψυχοσύνθεση». Θυμίζει επίσης ότι ο Λένιν δεν συμφωνούσε με την ταύτιση του εθνικισμού, του τσαρισμού και των καταπιεσμένων εθνών.

Ο Λένιν, αναφέρει ο Λεβί, είδε πως η αυτοδιάθεση επιτρέπει την ελεύθερη ένωση στη συνέχεια. Όταν οι περισσότεροι μαρξιστές έβλεπαν οικονομικές και πολιτιστικές διαστάσεις, αυτός έβλεπε ότι η προτεραιότητα της προλεταριακής επανάστασης έναντι της δημοκρατικής πάλης δεν σημαίνει αποκλεισμό της δημοκρατίας από το πρόγραμμα, ενώ το «ίδιο ισχύει, *τηρουμένων των αναλογιών*, για την αυτοδιάθεση» (σ. 76).

Στο επόμενο κεφάλαιο ο Λεβί επισημαίνει ότι το αίσθημα της εθνικής ταυτότητας δεν ταυτίζεται με τον εθνικισμό, που ζητάει την ανώτερη προσήλωση στο κράτος. Θυμίζει ότι ο μαρξισμός δεν βλέπει το έθνος ως αδιαφοροποίητο σύνολο. Αντί του κράτους βλέπει ως αξία απόλυτη την ανθρωπότητα και ως απελευθερωτική δύναμη τους εκμεταλλεζόμενους και τους καταπιεσμένους. Είναι διεθνιστικός για λόγους ηθικούς, την προσήλωση στην ανθρωπότητα, και υλικούς, την πραγματικότητα της οικονομικής ενοποίησης του κόσμου στον καπιταλισμό. Ο Λεβί διαπιστώνει πως συχνά οι μαρξιστές υποτιμούν την εθνική

απελευθέρωση, επειδή λόγω μιας οικονομίστικης προσέγγισης με ρίζες στο Διαφωτισμό αγνοούν *μη ταξικές* μορφές καταπίεσης (εθνική, φυλετική, σεξουαλική).

Ο μαρξισμός εξηγεί την επίδραση του εθνικισμού και ως αποτέλεσμα των ανταγωνισμών μεταξύ των εργατικών τάξεων, που απορρέουν από τη φύση του καπιταλισμού. Θέση του Λεβί είναι πως οι μαρξιστές πρέπει να αφομοιώσουν τις δημοκρατικές, προοδευτικές, επαναστατικές πτυχές της εθνικής παράδοσης, συγκρουόμενοι με τις αντιδραστικές και τις σοβινιστικές, κατά το παράδειγμα των Σαντινίστας και της Κουβανέζικης Επανάστασης.

Βέβαια, αν ο σοσιαλισμός, η αταξική και χωρίς κράτος κοινωνία μπορεί να υπάρξει μόνο σε παγκόσμια κλίμακα, έχουμε το ερώτημα της στάσης απέναντι στο εθνικό κράτος. Για το μαρξισμό, σημειώνει ο Λεβί, αυτό είναι ένα ιστορικό προϊόν που εμφανίζεται με τον καπιταλισμό και η υπέρβασή του θα είναι ιστορική. Το προλεταριάτο θα πάρει την εξουσία σε εθνική βάση, αλλά προσωρινά, σε μετάβαση προς μια υπερεθνική οργάνωση.

Ο Λεβί υιοθετεί την κριτική του τροτσικιστικού ρεύματος για σπατάλη της Διεθνούς από το σταλινισμό, και όχι μόνο, με το «σοσιαλισμό μόνο σε μία χώρα» και τις διπλωματικές σκοπιμότητες. Ως στοιχείο αναμβολής ενός νέου διεθνισμού σήμερα βλέπει την επαναστατική παράδοση, το κίνημα ειρήνης, την οικολογία, το αντιρατσιστικό κίνημα, το φεμινισμό και την αλληλεγγύη στον Τρίτο Κόσμο.

Αξιοσημείωτη είναι η εκτίμηση, χαρακτηριστική των αυταπατών στην ευρωπαϊκή Αριστερά, πως η ΕΕ θα βοηθήσει την υπέρβαση των εθνικισμών και την ανάπτυξη διεθνιστικών αγώνων. Τούλάχιστον, το ρεύμα του συγγραφέα έχει επαναποθετηθεί στο ζήτημα.

Στο ακόλουθο κεφάλαιο ο συγγραφέας αποδίδει την εθνικιστική έξαρση στην καπιταλιστική κρίση και στην κατάρρευση του υπαρκτού σοσιαλισμού· ειδικότερα στην αναζήτηση σταθερών

αναφορών σε συνθήκες κρίσης των σοσιαλιστικών διεθνιστικών ιδεών –με τον δυτικού τύπου φιλελευθερισμό να γοητεύει μόνο μορφωμένα μεσοστρώματα και επιχειρηματικές ελίτ–, στην τάση διαχωρισμού των προηγμένων περιοχών από τις φτωχές με στόχο την καπιταλιστική ανάπτυξη και την ένταξη στην ΕΕ (Σλοβενία, βαλτικές χώρες κ.ά.) –όπως και η ιταλική Λίγκα του Βορρά–, στην αξιοποίηση του εθνικισμού ως κυρίαρχης ιδεολογίας στις χώρες του «υπαρκτού» σοσιαλισμού.

Αποκρούει την αντίληψη ότι ο εθνικισμός είναι τριτοκοσμικό φαινόμενο, αφού εντοπίζεται στη Δύση κυρίως με αντιδραστικό, ρατσιστικό και φασιστικό περιεχόμενο, καλύπτοντας το κενό που άφησε η νεοφιλελεύθερη στροφή της Σοσιαλδημοκρατίας και η διαχειριστική Αριστερά. Διακρίνει επίσης προφητικά την πιθανότητα η ΕΕ να σκώσει ένα νέο «Τείχος του Βερολίνου» ενάντια στους «ξένους»...

Ο μαρξισμός, κατά τον Λεβί, φέρνει μια κριτική ανάλυση για τον εθνικισμό. Αναφέρεται όμως και σε προσεγγίσεις όπως οι «φαντασιακές κοινότητες» του Άντερσον (Anderson), που παραπέμπουν στην απολυτοποίηση του έθνους ως πολιτιστικού φαινομένου, από την οποία είχε αποστασιοποιηθεί. Με βάση τη λατινοαμερικάνικη εμπειρία, τον αγώνα ενάντια στο ΔΝΤ και το εξωτερι-

κό χρέος, με χαρακτηριστικά εθνικής χειραφέτησης, ως άξονα των προοδευτικών αγώνων, επιχειρεί να φωτίσει μια κατεύθυνση, ενώ θέτει επίκαιρα για σήμερα ερωτήματα, όπως τα όρια επιτυχίας μιας μεμονωμένης χώρας.

Προτάσσοντας την υποστήριξη κάθε κινήματος ενάντια στην εθνική καταπίεση και τον ιμπεριαλισμό, με ανεξαρτησία του εργατικού κινήματος και επίγνωση ότι οι χτεσινοί καταπιεζόμενοι μπορεί να γίνουν αυριανοί καταπιεστές, ο Λεβί επιχειρεί να περιγράψει μια πολιτική αρχών ενός σύγχρονου διεθνισμού. Λάθη που πρέπει αποφευχθούν είναι η υποστήριξη αυταρχικών καθεστώτων, το να γίνεται αποδεκτή η ιμπεριαλιστική επέμβαση σαν εκδημοκρατισμός ή η οπισθοδρόμηση σαν σεβασμός των πολιτιστικών ιδιαιτεροτήτων. Η Αριστερά, προσεγγίζοντας με έναν εκλεκτικισμό ανάλογες αρχές, αλλά και αποφεύγοντας τη σαφή άρνηση της ΕΕ, στα χρόνια μετά την έκδοση του βιβλίου, δεν απέφυγε την υποταγή στους ιμπεριαλιστικούς σχεδιασμούς, συχνά μέσα από την επίδραση μεταμοντέρνων σχημάτων. Παραμένει όμως γεγονός ότι η κριτική ματιά, η δημιουργική σχέση με την επαναστατική παράδοση και σκέψη και το κριτήριο της πολιτικής που χαρακτηρίζουν το βιβλίο είναι ουσιαστική συμβολή στον ιδεολογικό εξοπλισμό του κινήματος για την κοινωνική απελευθέρωση. **T**